

„PRI 28 SEM STARI DŽANKI IN STARI ROBIJAŠ“ IDENTITETA ZAPORNIKA V LUČI INTEGRATIVNE TERAPIJE

267

“AT 28 I’M AN OLD JUNKIE AND AN OLD CONVICT”
THE IDENTITY OF A PRISONER IN LIGHT
OF INTEGRATIVE THERAPY

Nataša Prelesnik Korošic, *univ. dipl. soc. ped.*

Zavod za prestajanje kazni zapora Koper, Ankaranska 3, 6000 Koper

natasa.prelesnik@gov.si

POVZETEK

Članek prikazuje identiteto obsojenca, ki prestaja kazen v Zavodu za prestajanje kazni zapora Koper. Zaradi tatvin in goljufij, ki so povezane z njegovo odvisnostjo od nedovoljenih drog, je obsojen tretjič. Identiteta je opisana skozi paradigmo integrativne terapije, katere glavni utemeljitelj je Hilarion Petzold. V integrativni terapiji so različna področja, prek katerih se manifestira identiteta posameznika, pojmovana kot stebri identitete. Ti so: telesnost, socialna mreža, delo in prosti čas, materialna varnost ter vrednote. Za vsako področje so prikazane obsojenčeve močne in šibke točke v povezavi z možnostmi in omejitvami, ki jih predstavlja zapor kot ena od tipičnih totalnih institucij, kot jih je opredelil Ervin Goffman. Tako odvisnost kot zapor vplivata na oblikovanje identitete v smislu stigmatizacije. Pedagog v zaporu je tisti, ki lahko pomaga obsojencu, da se odloči spremeniti disfunkcionalne stile identifikacije. Potrebne pa bi bile tudi širše spremembe na področju penalne in postpenalne problematike.

KLJUČNE BESEDE: *identiteta, integrativna terapija, zapor, odvisnost, stigmatizacija.*

ABSTRACT

The article describes the identity of a prisoner who is serving a sentence at the Koper Prison. The individual in question has been convicted three times on counts of theft and fraud arising from his addiction to illegal drugs. The description of his identity is based on the paradigm of integrative therapy, whose main proponent is Hilarion Petzold. The discipline posits different domains through which the identity of an individual is manifested. These domains are referred to as 'pillars of identity' and include: body, social network, work, achievement and leisure time, material security and values. For each area the article presents the prisoner's strong and weak points and relates them to the possibilities and constraints imposed by the prison as one of the typical 'total institutions' defined by Ervin Goffman. Both addiction and prison influence the formation of identity in the sense of stigmatization. The prison pedagogue has the capacity to help a convicted person take the decision to change his/her dysfunctional styles of identification. However, more fundamental changes are required in the fields of penal and post-penal services.

KEY WORDS: *identity, integrative therapy, prison, addiction, stigmatization.*

UVOD

Čeprav je glavni poudarek v prispevku namenjen predstavitvi identitete zapornika skozi paradigmo integrativne terapije, pa je prav tako pomembno dejstvo, da je prispevek nastal tudi na podlagi mojega osebnega iskanja in dograjevanja profesionalne identitete na novem delovnem mestu, ko sem začela delati kot pedagoginja v Zavodu za prestajanje kazni zopora Koper. Srečala sem se s tipično 'totalno institucijo', kot jo je opredelil že Goffman (1991), ter notranjimi, delno pa tudi zunanjimi konflikti glede svojega dela.

Sicer pa že Goffman (prav tam) opisuje, da je za osebe, zaposlene v totalnih institucijah, značilen stalni konflikt med človeškimi standardi in učinkovitostjo institucije. To, kar bistveno opredeljuje totalne institucije, je, da različne življenjske dejavnosti, kot so spanje, razvedrilo, delo, potekajo na istem kraju, znotraj iste skupine ljudi, pod isto avtoriteto. Poleg tega so podrobno načrtovane, vnaprej določene in ponavljajoče. Izmenjave z zunanjim svetom skorajda ni, tako da se člani prilagodijo drug drugemu

in institucionaliziranim pričakovanjem. Delitev med ljudmi v instituciji (varovanci) in osebjem je jasna. Osebe varovance nenehno nadzira. Zaprti nimajo kaj bistvenega početi, veliko se jih dolgočasi (prav tam).

Zapor spada med totalne institucije, namenjene zavarovanju skupnosti in zagotavljanju varnosti v družbi. V tovrstnih institucijah, kjer so prisotni osamitev, pomanjkanje zahtevnosti, monotonost, dolgčas, nesmiselnost, nadzor, pomanjkanje socialne izmenjave itd., se pojavijo nenehne deprivacije, iz katerih se lahko razvijejo t. i. poškodovane identitete (*spoiled identity*) (Goffman, 1990), Petzold (Petzold in Wijnen, 2003) pa govori o nasilnih strukturah zanemarjanja (*neglect is violence*).

Po drugi strani pa naj bi pedagog kot del strokovnega osebja znotraj totalne institucije skrbel za „takšno organizacijo življenja in dela v zavodu, ki pospešuje ustrezno vključitev obsojenca v normalno življenje na prostosti po prestani kazni“ (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, 244. člen).

V prispevku želim prek konkretnega primera prikazati, kako vidim možnosti in omejitve za obsojence v sistemu zapora ter kako lahko te vplivajo na posamezna področja identitete pri obsojencu.

V nadaljevanju najprej na kratko predstavljam integrativno terapijo, ki je eno od pomembnih izhodišč za moje delo, ter pojmovanje identitete znotraj nje.

INTEGRATIVNA TERAPIJA

Integrativna terapija je bila zasnovana in se razvija v okviru Fritz Perls Instituta iz Düsseldorfa in Evropske Akademije za psihosocialno zdravje in kreativno rast (EAG). Glavni utemeljitelj integrativne terapije je Hilarion G. Petzold, ki ta terapevtski pristop razvija s sodelavci (Johanna Siepr, Hildegunde Heintz, Ilse Orth) vse od sredine šestdesetih let 20. stoletja. Petzold ima za začetnika integrativne terapije geštaltista Fritza Perlsa, ki je govoril o integrativnem pristopu kot o ustvarjanju nove poti, vendar te paradigme ni razvijal dalje.

Ena od temeljnih značilnosti integrativne terapije je dejstvo, da temelji na več znanstvenih disciplinah, predmet njenega interesa pa prehaja okvire psihoterapije. Vključuje znanstvene teorije iz filozofije, sociologije in psihosocialnih znanosti. Na njen razvoj vplivajo predvsem rezultati novih raziskovanj in teorij na poljih nevrofiziologije, razvojne psihologije in psihologije emocij. Ta integracija pa se ne izvaja eklektično, temveč na podlagi z raziskavami

dokazanih skupnih faktorjev, ki jih Petzold imenuje integratorji. Dokazano je njihovo pozitivno učinkovanje ne glede na terapevtsko šolo, ki ji posamezni psihoterapevt pripada.

Petzold (Petzold in Wijnen, 2003) je integrativno trapijo strnjeno predstavil kot terapijo človeka v bio-psiho-socialnem okviru. V središču je človek kot celota v povezavi s svojim socialnim svetom, z okolico. Pri tem se ne usmerja zgolj na probleme, na patogenezo. Posebnega pomena je t. i. salutogeneza, podpiranje in spodbujanje osebnega razvoja, zdravja. Integrativna terapija vključuje številne kreativne tehnike in medije, da se dotakne vseh ravni človeka: organizmične, emocionalno motivacijske, kognitivne in socialne ravni. Vse v povezavi z okoljem, kjer človek živi, ter na kontinuumu preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

IDENTITETA V OKVIRU INTEGRATIVNE TERAPIJE

V integrativni terapiji identiteto zaznamujejo vidiki telesnosti, socialnih mrež, kulture in razvoja. Povezovati jo je treba s spoznanji o socializaciji in razvojem v celotnem življenju (lifespan development). Vključuje tri plati:

1. privatno, osebno plat, torej predstavo o samem sebi, samospoznanje, samozavest,
2. socialno plat, ki vključuje poznanost, imidž,
3. kulturno, družbeno plat, kot je pripadnost narodu, religiji ipd.

Izhodišče vsega je telo, ki v procesih socializacije in inkulturacije postane del družbe. Petzold (prav tam) izhaja iz tega, da ima že telo fetusa sposobnost zaznavanja, da lahko zaznano predela, uskladišči in nekako izrazi ter se s tem odzove na to, kar je zaznal. Te sposobnosti nudijo podlago za izoblikovanje arhaičnega telesnega jaza, ki je že v maternici v komunikaciji z materinim telesom. Nato se na podlagi skupnega delovanja genetsko določenih stopenj zrelosti ter stimulacij iz zunanjega sveta izoblikuje še ena pomembna dimenzija osebnosti, jaz, ki nastopa kot celota vseh funkcij jaza (razmišljanje, čutenje, ravnanje, hotenje, kreativnost itd.) Ta lahko ustvari tretjo dimenzijo osebnosti – identiteto. Osebnost torej sestavljata jaz in identiteta, ki pa vplivata na telesno realnost subjekta (prav tam).

Identiteta se oblikuje prek identitetnih procesov, ki imajo naslednje elemente:

- 270** 1. Tuja pripisovanja: dodelitev sposobnosti, lastnosti s strani drugih.

2. Ocenjevanje teh pripisovanj, informacij na različnih ravneh:
  - označevanje (*marking*): procesi označevanja na psihofiziološki ravni na podlagi evolucijskih programov v limbičnem sistemu;
  - vrednotenje (*valuation*): čustveno vrednotenje na psihični ravni;
  - ocenjevanje (*appraisal*): kognitivno ocenjevanje na racionalni ravni.
3. Samopripisovanja, imenovana tudi identifikacije: Na podlagi vrednotenja je nazadnje mogoče, da se identificiram z vsemi ali samo z nekaterimi oznakami (eventualno pa tudi z nobeno) in jim dodam identifikacijo: „Ja, takšen sem, vidijo me pravilno. Tudi jaz se tako vidim, označujem!“
4. Internalizacija: Ko so se identifikacije zvrstile, se lahko trajno internalizirajo, arhivirajo v dolgoročnem spominu, in sicer s procesi, ki vodijo k identifikaciji. Notranje in zunanje oznake delujejo skupaj kot krožno krepitveni sistemi (Petzold, 2001).

Identiteta je torej bistveno oblikovana z dodelitvijo lastnosti, sposobnosti itd. s strani drugih ter s kognitivnim ocenjevanjem (*appraisal*) in emocionalnim ovrednotenjem (*valuation*) teh dodelitev. Kadar govorimo o tem, da so identitetna pripisovanja tudi negativna, se približamo Goffmanovemu pojmu stigme oz. stigmatizacije. Pri tem gre vedno za družbeni odnos, ki je praviloma negativen in izključujoč oz. diskriminirajoč. Goffman opisuje tri različne tipe stigme. V drugo skupino, ki jo opiše kot individualne značajske napake, vključi tako zapor kot tudi odvisnosti in nezaposlenost (Goffman, 1990).

Identitetni procesi učinkujejo na različnih področjih, prek katerih se manifestira identiteta posameznika. Teh področij, ki jih imenujemo tudi stebri identitete, je pet:

1. TELESNOST

Telesni steber zajema zdravje, izpolnjeno spolno življenje, doživeto telesno integriteto in zadovoljstvo s svojim videzom kot osrednje lastnosti identitete. Da se dobro počutimo v svoji koži, da se počutimo domače v svojem telesu, so lastnosti, značilne za telesni steber. Sem spadajo tudi čustva, njihovo doživljanje in ravnanje z njimi. V sodobnem življenju ima poleg poklicne uspešnosti pomembno mesto tudi zdrava vitalna telesnost, pri čemer pa obstaja nevarnost, da postane nekakšna prisilna realizacija tržnih lepotnih idealov.

2. SOCIALNA MREŽA

Tvorijo jo ljudje, ki so za nas pomembni, s katerimi skupaj živimo in delamo, na katere se lahko naslonimo in ki jim tudi mi nekaj pomenimo. Sem pa spadajo tudi ljudje, ki nam niso naklonjeni, nas ne marajo, nam morda celo želijo škoditi.

3. DELO, DOSEŽKI IN ČAS

Ta steber določajo dosežki, ki jih imamo na delovnem področju, zadovoljstvo z delom, doživetja uspeha in veselja ob lastnih storitvah, pa tudi odtujeno delo, obremenitve pri delu, pretirane zahteve. Sem spada tudi prosti čas. Vključuje tudi druge, kako nas vidijo v naših poklicnih vlogah in storilnosti ter nas cenijo ali negativno obsojajo. V naši kulturi imajo poklicna dejavnost, poklicni status in poklicni uspeh velik pomen.

4. MATERIALNA VREDNOST

Je bistvenega pomena, kajti če je ni, to močno omaja identiteto. To je tako naš dohodek kot tudi stvari, ki jih posedujemo (stanovanje, avto, obleka). Pomemben je tudi širši ekološki prostor, v katerega se lahko počutimo vpeti ali pa smo tuji v njem.

5. VREDNOTE

Ljudje iz svojih vrednot črpamo pomen in moč. Pripadnost različnim skupnostim z določenimi vrednotami (verske, politične organizacije, humanitarna združenja ipd.) je pomemben vir za oblikovanje identitete. Identitetni stebri so dober diagnostični instrument, s katerim si lahko ustvarimo vtis o osebni stabilnosti nekega človeka v celoti pa tudi na specifičnih delnih področjih. Da bi lahko ocenili vrednost teh področij identitete, moramo seveda opazovati njen razvoj v poteku življenja in njen pomen v sedANJI situaciji (kontekst in kontinuum).

Za večino ljudi je identiteta na posameznih področjih različno jasna in stabilna. Morda je v danem trenutku naše močno področje socialna mreža, čutimo oporo v družini, imamo nekaj dobrih prijateljev in sodelavcev. Hkrati pa lahko doživljamo primanjkljaj na stebru dela ter na materialnem stebru, če opravljamo delo za določen čas, ki se nam izteka, pa ne vemo, kam naprej. Ko so med terapevtskim procesom stebri identitete prisotni, lahko točno ugotovimo, kje je prišlo v razvoju identitete do motenj, seveda pa tudi, kje so stabilna, močna področja, na katera se opremo, na katera se lahko klient zanese.

METODOLOGIJA

Prek študije primera v nadaljevanju predstavljam konkreten prikaz identitetnih stebrov obsojenca v Zavodu za prestajanje kazni zapora Koper (v nadaljevanju ZPKZ Koper).

272 Za sodelovanje sem prosila obsojenca, ki ga imenujem Matej. Gre za moškega, starega 28 let, ki je tretjič na prestajanju zaporne kazni, tokrat

za 11 mesecev. Prvič je bil v zaporu pri 18 letih. Čaka ga še ena kazen, dolga eno leto. V zaporu je zaradi kaznivih dejanj tatvin, velikih tatvin in goljufij. Drogira se od 16. leta. Bil je na zdravljenju odvisnosti v komuni v Italiji, vendar zdravljenja ni uspešno končal. Ima hepatitis. Substitucijske terapije (metadona) ne prejema več. Z urinskimi testi ne dokazuje abstinence.

Mateja sem prosila za sodelovanje predvsem zaradi dveh razlogov. Bil je pripravljen narisati sliko svojih petih stebrov identitete in kaj več povedati o sebi, česar vsi obsojenci ne želijo. Poleg tega pa je glede vrste kaznivih dejanj, starosti in problemov z odvisnostjo Matej tipičen primer obsojenca v ZPKZ Koper. Zavod je namreč prvotno namenjen prestajanju kazni do enega leta in pol, zato so kazniva dejanja zoper premoženje (tatvine, velike tatvine, goljufije) najpogostejša med obsojenci. Med vsemi obsojenci je vedno okoli 50 odstotkov takih, ki imajo težave z odvisnostjo od nedovoljenih drog, ta delež pa se še povečuje.

Cilj v okviru sodelovanja z obsojencem je bil, da z identitetnimi stebri dobiva – tako on sam, kot tudi jaz, pedagoginja – večji vpogled v svoje močne in šibke točke po posameznih stebrih oziroma področjih. Tako pridobljene dodatne informacije so dopolnilo k osebnemu načrtu dela, ki ga je treba pripraviti za vsakega obsojenca. Poseben poudarek je namenjen predvsem močnim točkam, saj so obsojenci večinoma deležni negativnih tujih pripisovanj pa tudi negativnih samopripisovanj, ki jih v dobršni meri nato internalizirajo.

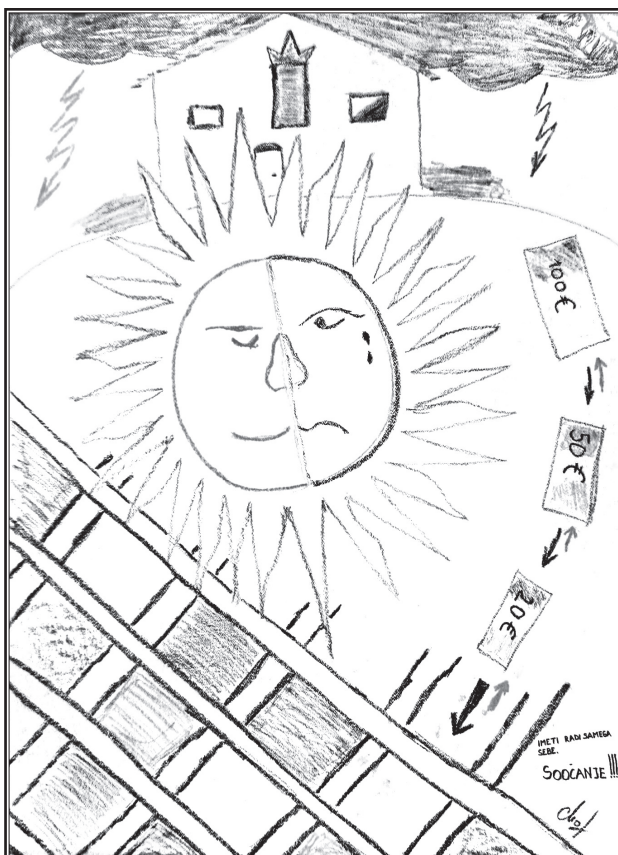
Identitetne stebre lahko raziskujemo s posebnim vprašalnikom (FESI, Kames) ali s slikovnimi upodobitvami v obliki projektivne oz. semiprojektivne tehnike. Pri obsojencu Mateju sem uporabila tehniko slikanja. Proces slikanja namreč aktivira tudi neverbalni jezik. Lažje izrazimo želje, strahove in druga čustva. Skozi barve, oblike, simbole se ustvarijo identitetne podobe. Ob slikanju na koncu nastane tudi konkreten izdelek – slika, ki jo lahko hranimo, ponovno pregledamo, dopolnimo, se o njej pogovorimo. Ponuja obilo možnosti tako za diagnostiko kot za sam svetovalni oziroma terapevtski proces.

Matej je najprej dobil iztočnice za slikanje, to je kratko predstavitev petih stebrov identitete z navodilom, da v vse to vključi tudi svoje izkušnje, povezane z odvisnostjo in zaporom. Že predhodno sem mu pojasnila, da bo on sam tisti, ki bo nato svojo sliko tudi pojasnil in obrazložil. Ob tem mu nisem postavljala veliko dodatnih vprašanj, ampak sem pustila, da najprej sam pripoveduje o sebi in svojem življenju. Nato sem narisano in povedano ponovno razdelila na posamezne stebre oziroma področja ter naredila

povzetek njegovih močnih točk, njegovih resursov, prav tako pa tudi šibkih točk, primanjkljajev.

IDENTITETNI STEBRI OBSOJENCA MATEJA

Matej je narisal sliko, ki ni strogo ločena na posamezne stebre, ampak se stvari medsebojno prepletajo, kakor je tudi sicer v življenju. V nadaljevanju predstavljam njegove močne in šibke točke ponovno ločene po posameznem identitetnem področju oziroma stebri. Citiram tudi nekatera njegova pojasnila slike. Hkrati področja povezujem z možnostmi in omejitvami zapora.

PRVI STEBER: TELESNOST

„Telesnost se najbolje vidi iz maske. Dokler nisem bil zadovoljen sam s sabo, sem moral uporabljati svojo masko, ker sem se bal samega sebe. Nisem vedel, kakšne so moje sposobnosti, kakšne so moje meje. Zato sem si nadel masko. Maska je povezana z odvisnostjo. Za masko sem skrival čustva. Nisem se boril za to, kar sem jaz, ampak za to, kar bi želel biti. Nisem bil zadovoljen s tem, kar sem.“

Na področju telesnosti se Matej dotika predvsem dveh področij. Prvo je čustvovanje in doživljanje samega sebe, ki je bilo drugim predstavljeno prek maske. Drugo področje so bolezni, ki so posledica uporabe droge in drugih tveganih vedenj, povezanih z odvisnostjo. Izpostavi realnost, da bo z nekaterimi posledicami moral živeti vse življenje.

Na področju telesnosti je opaziti vitalnost, živost v gibanju in govoru. Je telesno aktiven, večinoma hodi na vse dnevne sprehode na igrišče, uporablja tudi telovadnico, igra nogomet s soobsojenci. Skrbi za osebno higieno, urejena oblačila, negovan videz. Bolje sprejema samega sebe, ve, da se tega lahko nauči ob pomoči drugih. Pove, da ima ‚masko‘, za katero skriva čustva, ki jo deloma še nosi. Ne jemlje več substitucijske terapije, prešel je z metadona na subutex in nato terapijo v celoti ukinil, vključno z drugimi zdravili (za spanje ipd.), kar je za odvisnike v zaporu redkost. Odločil in dogovoril se je za zdravljenje hepatitisa C.

Med njegovimi šibkimi točkami na tem področju trenutno izstopa predvsem neurejen dnevni življenjski ritem brez obveznosti. Kljub sicer določenemu urniku s strani zapora prevladujejo posedanje in poležavanje v sobi, nočno igranje računalniških igrin in gledanje filmov ter spanje v presledkih čez dan, ko ni sprehoda, kosila in podobnih aktivnosti. Še vedno ima slabše strategije ravnanja z zanj neprijetnimi ali za okolico nesprejemljivimi čustvi, kar subkultura med obsojenci v zaporu le še utrjuje.

V zaporu je na področju telesnosti dobro poskrbljeno za možnost redne telesne aktivnosti, kot so vsakodnevni sprehodi na igrišču, igranje nogometa, namiznega tenisa ipd. v telovadnici ter možnosti uporabe fitnesa. Prehrana je redna in razmeroma zdrava. Dobro je poskrbljeno za zdravstvo in zobozdravstvo. V zapor prihaja tudi psihiater. Vsi s težavami z odvisnostjo od prepovedanih drog imajo možnost substitucijske terapije. V zapor prihaja zdravnik, ki skrbi prav za to področje. Obsojenci imajo možnost zdravljenja hepatitisa.

Največji negativni dejavnik v zaporu je minimalna lastna aktivnost obsojencev na vseh področjih. Vse obroke hrane dobijo pripravljene, posteljnino

in obleke le oddajo ter nato dobijo oprano in zlikano. V kuhinji in pralnici dela le nekaj najbolj urejenih obsojencev.

Obsojeniška subkultura ne dopušča prav veliko izražanja čustev, sprejemljiva sta jeza in nezadovoljstvo nad zaporom. Način komuniciranja do zaposlenih, tudi pedagogov, je specifičen, povezan tudi s tem, kakšen režim imajo ali kakšne ugodnosti pričakujejo.

Na področju problematike odvisnosti je znano, da je podtalna mreža prepovedanih drog pa tudi nelegalna trgovina s substitucijsko terapijo in drugimi zdravili vedno prisotna. Obsojenci povedo, da v zaporu lahko dobiš vse. Obsojenci prejemajo substitucijsko terapijo relativno dolgo, veliko med njimi kar celotno prestajanje kazni, čeprav odmerek nižajo.

Vedno pa obstaja delež zapornikov, ki zelo redko zapustijo sobe in ne izkoristijo možnosti igrišča ali telovadnice.

DRUGI STEBER: SOCIALNA MREŽA

„Glavni del je hiša – moja družina. Vrata so poudarjena, ker so vedno odprta. Nikoli se ne bodo zaprla. Na levi strani so tri osebe mojega življenja: sestra, mama in brat. Moja sestra nima takega pomena. Mama je poročena z moškim, s katerim si nisva dobra. Svoje življenje je razdelila na dva dela. Moja nona govori, da nismo več na prvem mestu v maminem življenju. Brat je čisto predan meni in svoji družini. Vse bi naredil, da jaz ne bi bil tu notri, da bi bili normalna družina. Nima pa močnega značaja. Na sredi je moja nona, ki je zelo močan značaj. Kolikor je stroga, je tudi dobra. Je moja večna zaščitnica.“

„V zaporu ni vse le črno in belo. Imaš varnost v zaporu, ki ti jo dajejo soobsojenci, s katerimi si dober. Tisti, ki se ti delajo prijatelje, pa ti na koncu zabijejo nož v hrbet ... Ob tej varnosti, ki jo imam tukaj, je tudi ena oseba, ki jo imam zunaj in ki pride tudi na obisk. To je moj bivši šef. Druga oseba tukaj je moj oče (ki ga pa ni v hiši).“

Najpomembnejšo oporo zanj v okviru socialne mreže predstavlja njegova matična družina, kjer ima najpomembnejšo vlogo „nona“. V času prestajanja trenutne kazni se je ponovno zblížal z mamo, pogosto ga obiskuje tudi brat, sestra ima manj pomembno vlogo. Z očetom prej skorajda ni imel stikov, v zaporu je sicer vzpostavil ponovni stik, vendar se odnos ni razvijal, kar je zanj ena izmed bolečih točk. Očetovsko figuro deloma nadomešča bivši šef, pri katerem je pred zaporno kaznijo opravljal različna pleskarska dela.

Največji primanjkljaj čuti na področju prijateljstva, saj praktično nima nikogar zunaj kroga, povezanega s prepovedanimi drogami. Prav tako je že v času prve zaporne kazni pri 18 letih razpadel zanj pomemben partnerski odnos z dekletom, ki ni nikoli imela težav z odvisnostjo.

Prav tako ne gre pozabiti na stigmo, ki ga spremlja v domačem okolju, kjer ga opredeljujejo kot narkomana, kradljivca, zapornika, s čimer se sam trenutno še ne želi preveč soočati, omeni le, da so „*ljudje o meni dobivali vedno slabše mnenje*“.

Zapor omogoča obiske svojcev in prijateljev dvakrat tedensko. Telefonski stiki so odvisni od zaprtosti oziroma odprtosti režima, v katerem je obsojenec. Matej prestaja kazen na zaprtem oddelku, kjer je režim najstrožji, tako da ima možnost telefonskih klicev petkrat tedensko ob določenih urah. Redki so tisti posamezniki, kot je on, ki v zaporu ponovno vzpostavijo stike z družino, če so bili prej prekinjeni. Za tiste, ki prestajajo kazen dlje od doma, je po navadi še težje. Obiskov je manj, tudi zaradi finančne stiske svojcev, saj se družini zapornika finančni status praviloma poslabša. Obiski prijateljev so redki, vsekakor pa je to povezano tudi s slabo socialno mrežo in načinom življenja, npr. odvisnostjo, kjer je druženje pogojevano z uporabo droge.

Goffman (1991) med temami, ki so dominantne v kulturi varovancev v totalnih institucijah, izpostavlja tudi vprašanje Zakaj si notri?, kjer vsak obsojenec razvija svojo zgodbo. Dejanje, storjeno zunaj, je za soobsojence pomembno pri ocenjevanju njihovih osebnih kvalitiet, njihove identitete in statusa, ki ga pridobijo med soobsojenci.

Goffmanovo opredelitev lahko vsekakor povežemo z navedbami Petzolda (2001), kako pomembna so za oblikovanje posameznikove identitete tuja pripisovanja. Za obsojence imajo gotovo v veliki večini večjo moč in vpliv mnenja in besede soobsojencev kot za kogarkoli izmed osebja. Njihova mnenja (kognitivno) ocenjujejo in (emocionalno) vrednotijo, ti procesi pa so vedno odvisni od kulturnih vrednot, tradicij, trendov, življenjskih stilov. Ne glede na naštetu pa je prav tu točka, kjer pedagog lahko vstopa in pomaga pri razvijanju pozitivne identitete obsojenca prek ponovnih vrednotenj, prevrednotenj in pri spodbujanju voljnih odločitev. Za to pa je nujen predpogoj dober stik z obsojencem.

V osebnem načrtu obsojenca, ki je izhodišče pedagoškega dela, so obiski, telefoni in dopisovanje sicer omenjeni, vendar bolj v smislu tega, kakšen režim obsojenec lahko uporablja. Ni večjega poudarka na krepitvi njegove zdrave socialne mreže. Deloma je to povezano z velikim obsegom dela pedagogov, deloma pa tudi s tem, kar Goffman (1991) imenuje fantom varnosti, češ da

se mnogo stvari v zaporih opravičuje prav s tem razlogom, ki pa ni nujno vedno pravi.

Pri obsojencih, ki nimajo nikogar, sicer skušamo vključiti tudi koga od prijateljev ali poiskati t. i. svetovalca. Svetovalci ali bolje rečeno svetovalke (saj prevladujejo ženske) so večinoma študentke, ki jih vodi in spremlja Center za socialno delo (CSD). To, ali posamezni obsojenec dobi svetovalca, je večinoma povezano s tem, kateri CSD je za obsojenca pristojen glede na njegovo stalno prebivališče. V ZPKZ Koper imamo dobre izkušnje s CSD Koper in CSD Ljubljana Vič, obsojenci, za katere so pristojni drugi, manjši CSD, pa skorajda nimajo možnosti dobiti svetovalca.

TRETJI STEBER: DELO, DOSEŽKI IN PROSTI ČAS

„Vsako stvar sem začel in jo pustil ... Nikjer nisem vztrajal.

Vpisal sem se v šolo in jo po dveh mesecih pustil.“

„V času, ko sem bil na drogi, so si moji vrstniki poiskali službe, se poročili, si ustvarili družine, jaz pa vsega tega nimam.“

Delo, dosežki in prosti čas na sliki in ob razlagi slike skorajda niso omenjeni, kar za zapor ni nič nenavadnega. Tisto, kar je pri Mateju zlasti pozitivno in kar je redkost za obsojence, je, da ima po prestani kazni možnost dela kot pleskar pri nekdanjem delodajalcu. Redki so obsojenci, še posebej tisti, ki imajo probleme z odvisnostjo, ki so redno delali pred nastopom kazni (čeprav ne v rednem delovnem razmerju, temveč večinoma na črno), in še redkejši, ki so jih delodajalci ponovno pripravljene vzeti na delo. Med znanji in sposobnostmi, ki bodo Mateju lahko pripomogle k večji možnosti zaposlitve, so tudi dobro znanje italijanskega jezika, komunikativnost in urejenost.

Matej ima končano osnovno šolo, nima pa poklica. Prav tako ima malo delovnih izkušenj in tudi nima izoblikovanih delovnih navad. Ne ve, kako bo preživel prosti čas, saj nima ne prijateljev ne aktivnosti, kamor bi se lahko vključil.

Za nadaljevanje šolanja se ni odločil. Želel se je vključiti v samoizobraževanje prek Točke vseživljenjskega učenja ljudske univerze Koper, ki deluje v zavodu, da bi se naučil osnov računalništva in da bi izpopolnil svoje znanje angleščine. Pred začetkom je kazal velik interes. Večkrat smo ga vključili na seznam udeležencev, vendar se nato nikoli ni udeležil izobraževanja. Prvič je bil odsoten zaradi obravnave na sodišču, v nadaljevanju pa mi je navajal, da je

čakal na obisk (ki ga tisti dan ni imel), da ga je bolel zob, da je spal ... Takrat še ni bil zmožen dejanskega uvida o ponavljajočem vzorcu, ko se za neko stvar navduši, potem pa jo opusti, ne da bi jo zares preizkusil ali da bi pri nečem vztrajal. Tako ostaja tovrstna intervencija še vedno odprta možnost.

Pri besedi dosežki po navadi najprej pomislimo na delovne uspehe, pri Mateju pa je ta pojem mnogo širši, saj na neki način obsega vsa področja njegovega življenja v primerjavi z vrstniki. Največji primanjkljaj doživlja, ker so si njegovi vrstniki v letih, ki jih je sam preživel, na drogi in v zaporu, postopoma poiskali službe, partnerice in si ustvarili že svoje družine. On pa vsega tega nima.

V zaporu obstaja možnost dela znotraj zavoda v okviru Javno gospodarskega zavoda (JGZ), kar je večinoma delo na sestavi pa tudi v strojni delavnici. Obsojenci prav tako delajo v zavodski kuhinji, pralnici, v knjižnici in pri hišnih delih. Nekaj obsojencev dela tudi zunaj zavoda (različna komunalna dela), posamezniki tudi pri svojih (nekdanjih) delodajalcih. Slabše razmere na trgu dela se poznajo tudi v zaporih, kar pomeni, da je le manjši del obsojencev dejansko razporejen na delo. Tisti, ki imajo probleme z odvisnostjo, večinoma spadajo v skupino, ki se jih s strani odgovornih za delo nerado zaposluje zaradi manjše zanesljivosti in slabših delovnih navad. Nekaterih del (v strojni delavnici) ne smejo opravljati, dokler prejemajo substitucijsko terapijo. Pri posameznih obsojencih se pojavljata tudi problem nezaupanja in vprašanje varnosti. Posebej prilagojenih oblik dela, ki bi ustrezale tudi posameznikom s slabšimi delovnimi navadami in spretnostmi, ki so tudi sicer težje zaposljivi, v ZPKZ Koper ni. Tako na primer ni različnih terapevtskih delavnic, kjer so možnosti za delo brez norme, kjer lahko določeni posamezniki delajo le nekaj ur dnevno in pod večjim vodenjem, kar nekateri drugi zapori v Sloveniji imajo.

Možnosti za izobraževanje znotraj zavoda so različne. Od septembra 2008 v okviru zavoda deluje Točka vseživljenjskega učenja (TVU) Ljudske univerze Koper, kjer se lahko obsojenci s pomočjo mentorja enkrat tedensko samoizobražujejo ter izpopolnjujejo svoje znanje jezikov in računalništva. Dejstvo pa je, da se tovrstnega izobraževanja redno udeležujejo tisti obsojenci, ki so tudi sicer bolj urejeni, imajo delovne navade, ki so imeli aktivnejše življenje že zunaj zavoda in ki so bili večinoma tudi zaposleni. Druge obsojence, ki tvorijo večino, pa je treba za tovrstno možnost vedno znova spodbujati, jih motivirati in jim omogočati, da vztrajajo kljub vmesnim odsotnostim. Posamezniki izkoristijo možnost dopisnega izobraževanja in se odločijo za dokončanje katerega od srednješolskih programov, ki so jih opustili ali pa se

na novo vključijo v izobraževanje. Vendar pa je takšna oblika primerna le za tiste, ki zmorejo precej samodiscipline in imajo vsaj minimalne učne navade, poleg tega pa potrebujejo tudi nekaj finančnih sredstev. Največkrat jim pri tem pomagajo starši. Najbolje je organizirano osnovnošolsko izobraževanje, ki je v celoti brezplačno in je organizirano prek Ljudske Univerze Koper. Posameznik, ki lahko koristi izhode, se lahko vključi v redno skupino na univerzi in obiskuje popoldanska predavanja, drugim lahko pomagajo učitelji z učno pomočjo.

V okviru prostega časa imajo obsojenci največ možnosti na področju rekreacije, saj jim je dnevno na voljo športno igrišče oziroma telovadnica, prav tako fitnes, nekateri oddelki imajo tudi možnosti redne uporabe miz za namizni tenis. V zavodu je knjižnica. Obsojenci pripravljajo zavodsko glasilo. Druge prostočasne aktivnosti so organizirane večinoma v obliki enkratnih srečanj (predstavitve knjig, risanje, izdelovanje voščilnic itd.)

Kljub tem možnostim večina obsojencev prosti čas preživlja precej pasivno, z gledanjem televizije, filmov, igranjem računalniških igravic, ob pitju kave in kartanju. Tisti, ki imajo probleme z odvisnostjo in ki zmorejo abstimirati od nedovoljenih drog, v veliki meri kompenzirajo z drugimi oblikami zasvojenosti in ne razvijajo drugačnega življenjskega stila.

Med večjimi problemi v totalnih institucijah Goffman (1991) izpostavlja prav problem dela ter preživljanja prostega časa, še posebej kadar je na voljo tako malo dela, da varovanci trpijo zaradi izjemnega dolgčasa. Med drugim izpostavlja, da je delo zunaj namenjeno ustvarjanju profita, pridobivanju denarja, prestiža, medtem ko znotraj institucije dobi druge motive in druge interpretacije. Postane delovna terapija. Predstavljeno je kot naloga, ki varovancem pomaga, da se ponovno vživijo v skupnost, ter pomeni pomembno diagnostično sredstvo izboljšanja. Tudi plačilo za delo je majhno, v posameznih primerih zgolj simbolično. Gre za nekompatibilnost med totalnimi institucijami in sistemom plačila za delo v družbi. To pa lahko uvrstimo že v naslednji steber, materialnost.

ČETRTI STEBER: MATERIALNA VARNOST

Pojmovanje oziroma doživljanje materialne varnosti v zaporu je lahko zelo relativno. Mateju, kar se tiče denarja, tako zunaj zapora kot v zaporu nikoli ni bilo posebej težko, saj je imel vedno dovolj denarja za svoje potrebe zaradi finančne pomoči svojcev, denarne pomoči centra za socialno delo in občasnega dela.

„V zapor sem šel zaradi kraj in goljufij. Nikoli mi ni manjkalo denarja. Tudi ko sem se začel drogirati, nisem rabil krast, nič, zato ker so mi vse dali doma.“

Za Mateja je značilno prav to, da ni navajen odrekovanja in da ne zna ravnati z denarjem, porabi ga, kolikor ga tisti trenutek ima. Po prestani kazni zapora ima možnost bivanja pri mami in noni, še vedno lahko računa na njuno finančno pomoč, hkrati pa bo prejemal tudi plačilo za delo. Ta dejstva ga po eni strani motivirajo in spodbujajo, hkrati pa ga tudi težijo, saj pove, da nič od tega ni ustvaril sam. Nima prave predstave o tem, kako bo živel s plačo, ki jo bo prejemal kot pleskar, kako se bo odrekel določenemu ugodju z namenom varčevanja. To je gotovo ena izmed kritičnejših točk, s katerimi se bo srečal po prestani kazni. V pogovoru sam potrди domnevo, da ni navajen odrekovanja in da ne zna ravnati z denarjem. O svojem prvem prestajanju kazni zapora pa med drugim pove: „... Kadir sem najdražje cigarete, pil najdražjo kavo, imel sem denarja, kolikor sem hotel. Drogiral sem se ...“

Obsojenci imajo seveda v času prestajanja kazni zagotovljeno streho nad glavo, prehrano, poskrbljeno je za zdravstveno varstvo. Tisti, ki v zavodu delajo, prejemajo tudi mesečno nagrado (pribl. 60–120 EUR), s čimer si v zavodski trgovini večinoma kupujejo cigarete, kavo, telefonske kartice pa tudi hrano in različne prehranske dodatke. Če imajo izhode, denar porabijo tudi za potne stroške ali za lastne družine (po navadi darila otrokom), če jih imajo. Matej v zaporu ne dela, vendar od svojcev dobi dovolj denarja za vse, kar potrebuje. Ne pritožuje se, da bi mu v tem smislu kaj manjkalo, ni mu treba varčevati. Obsojenci, ki nimajo denarja in ne delajo, dobijo kavo, cigarete ipd. od drugih obsojencev, po navadi za različne usluge, o katerih pa ne govorijo. Nekatere od njih so lahko povsem legalne (npr. napišejo različne prošnje, pritožbe za soobsojence, čistijo sobe ipd.), druge spet ne (npr. prenos in vnos različnih tablet, nedovoljenih mobilnih telefonov, SIM kartic itd.)

Pri obsojencih v zaporu lahko prepoznamo, da pride še do ene od tipičnih posledic totalnih institucij, tj. opustitve socialnih in materialnih odgovornosti. (Goffman, 1991). Vse nujno potrebne stvari (zavarovanje, bivanje, hrana) so zanje urejene prek institucije, skrb za morebitne otroke (tudi materialna) pa je večinoma prepuščena partnericam.

PETI STEBER: VREDNOTE

Sistem vrednot je morda najpomembnejši, saj v marsičem usmerja naše delovanje in je včasih edini steber, na katerem lahko začnemo graditi pozitivno

identiteto. Hkrati je najtežje opisljiv in tudi dosegljiv. Tudi v sami sliki identitete in v intervjuju se ga Matej ne dotakne neposredno, čeprav je ta steber mogoče zaznati v marsikaterem opisu drugih stvari.

Iz Matejeve slike in pripovedovanja veje optimizem ne glede na celotno situacijo. Usmerjen je v pozitivno, sveta in sebe ne doživlja zgolj v nasprotjih črno-belo. Zaveda se realnosti, da nekaterih stvari ni mogoče popraviti.

Hkrati pa je mogoče opaziti tudi, kako je njegovo doživljanje povezano s sistemom vrednot, z mišljenjem, ki velja znotraj subkulture obsojencev. O svojem prvem prestajanju kazni zapora med drugim pove: „*Dobil sem veze, sklenil poznanstva z osebami, ki so mi hotele pomagat z delom, ko sem prišel ven. Na primer preprodaja droge, ilegalci in podobno. Spoznal sem vplivne ljudi zelo mlad.*“

Vabilo, da se pridruži bolj ali manj organiziranim skupinam, ki izvajajo različna kazniva dejanja, je doživel kot pomoč, da najde delo. Tega ni doživel kot nekaj negativnega, kar ga vodi naprej po poti zasvojenosti in zaporov, temveč je ponosen na to, kako vplivne ljudi je spoznal.

Pri delu v zaporu je pomembno, da se zavedamo, da je vpliv podtalnega življenja in hierarhije med obsojenci mnogo večji, kot je vpliv osebja na življenje posameznega zapornika. Toda hkrati je prav osebje tisto, ki ima možnost, da v to prevladujočo subkulturo vnese posamezna sporočila, ki pripomorejo k spreminjanju in razvijanju identitete v smeri samospoštovanja in odgovornosti.

SKLEP

Pet identitetnih področij oz. stebrov v integrativni terapiji je dober referenčni okvir, znotraj katerega lahko pedagog pomaga obsojencem spoznavati močna področja ter relevantne identitetne in življenjske stile. Resursi, močne točke, so osnova za vse, kar želimo graditi. Pomembno je, da jih spodbujamo in krepimo, šibke točke pa poskušamo odpraviti, zmanjšati njihovo moč ali se jih samo zavedati, da jih morda kdaj pozneje uvrstimo v osebni načrt sprememb.

Stebre identitete je mogoče povezati z osebnim načrtom obsojenca, ki ga pedagog pripravi skupaj z obsojencem. Ob povezovanju Matejevih močnih in šibkih točk z njegovim osebnim načrtom se je pokazalo, da so nekatera področja dobro načrtovana, drugim pa se je dalo premalo poudarka.

Ker Matej v zavodu ne dokazuje abstinence z urinskimi testi, to bistveno 282 vpliva na režim prestajanja kazni. Sam pove, da zelo težko odda urin pod

nadzorom paznika, kot je to potrebno za dokazovanje abstinence z urinskimi testi. Zato se je raje odločil, da urina sploh ne bo oddajal, kot da bi upal na kakšne ugodnosti, ki bi jih izgubil, če urina nato ne bi oddal in ne bi dokazal abstinence. Vendar mora zaradi te odločitve sprejeti tudi posledice, ki sledijo nedokazovanju abstinence. To pomeni, da bo moral celotno kazen prestajati na zaprtem oddelku, nima možnosti, da bi dobil kakršnekoli ugodnosti zunaj zavoda (obisk s svojci zunaj zavoda, prost izhod), ne bo razporejen na delo in praktično nima možnosti, da bi bil pogojno odpuščen. Oporo za abstinenco mora torej najti znotraj svojih močnih točk. Ko ga v razgovoru opozorim na to, pove, da mu bo v pomoč predvsem njegova družina, zlasti nona, pa tudi bivši delodajalec. Spodbudo bo torej črpal predvsem na drugem identitetnem stebru. Pomemben pa je tudi prvi identitetni steber, to je njegova telesnost, natančneje zdravje. Začel bo namreč z interferonskim zdravljenjem za hepatitis C, za katerega pa je pogoj abstinence, ki jo preverjajo s krvnimi testi. Ključna je tudi vključitev v obravnavo odvisnosti, opredeljena že v njegovem osebni načrtu, ki ga v zavodu izvajajo delavci Zavoda Pelikan Karitas, ki vodijo skupino, ter delavci Društva Projekt Človek, ki vodijo individualno obravnavo.

Pedagogi v zavodu dajemo precejšen pomen v okviru osebnega načrta socialni obravnavi in postpenalni dejavnosti. Matej ima bivanje urejeno pri družini, kot pred nastopom kazni, prav tako ima možnost zaposlitve pri bivšem delodajalcu. Pogosto pedagogi na teh dveh izhodiščih prehitro sklenemo, da ima obsojenec osnovne stvari po odpustu urejene.

Manj pozornosti v okviru osebnega načrta se posveča prostočasnim aktivnostim, socialna mreža pa v osebni načrtu, razen ožjih svojcev, praktično ni opredeljena. Za Mateja pa se je ob risanju identitetnih stebrov pokazalo, da nima ideje, kako in s kom bo preživel prosti čas. Zanj bi bilo pomembno, da bi že v času prestajanja kazni navezal stik s kakšnim od prijateljev, ki nima težav z odvisnostjo in ni bil kaznovan z zaporno kaznijo. Temu se v osebni načrtu običajno ne posvečamo. Temeljnega pomena zanj bi bila tudi vključitev na delo zaradi razvijanja delovnih navad, vztrajnosti ter vzpostavljanja dnevnega ritma dela in počitka. Toda Matej tudi pri delodajalcu v zaporu ni zaželjena delovna sila, podobno kot zunaj zapore. Pomen tretmaja oziroma prevzgoje, kot je včasih opredeljeno, tukaj izgubi v nasprotju z močjo tržne ekonomije.

Na podlagi opredelitve močnih in šibkih točk po posameznih identitetnih stebrih nato z Matejem dopolniva osebni načrt z naslednjimi cilji:

- vztrajanje pri obravnavi odvisnosti;

- redno ukvarjanje s športnimi aktivnostmi v zavodu (sprehodi, nogomet, odbojka);
- izvedba skupnega razgovora z mamo, ki naj vključuje tudi oceno porabe denarja, ki mu ga dajejo svojci;
- Matej naj stopi v stik (pisno, telefonsko) s kakšnim znancem iz preteklosti, ki nima težav z odvisnostjo, saj prijatelj praktično nima.

Kot se je pokazalo v konkretnem primeru za Mateja, je pet identitetnih stebrov dobro dopolnilo in nadgradnja osebnemu načrtu obsojenca. Včasih se lahko pokaže, da so ključne točke za posameznika morda druge, kot je poudarjeno v osebnem načrtu. Ponovno želim poudariti, da so ključnega pomena tudi jasno opredeljene obsojenčeve močne točke. So izhodišče v procesu spreminjanja negativnih samopripisovanj in disfunkcionalnih identifikacij, s katerimi so povezani destruktivni življenjski stili, v nove, ustrežnejše identitetne in življenjske stile. Pomemben cilj v terapiji na področju identitete je tudi, da posameznik razvije sposobnost, da se brani pred stigmatizirajočimi zunanjimi pripisovanji.

Cilj spremeniti disfunkcionalne identitetne in življenjske stile pa po mojih dosedanjih izkušnjah v zaporu presega možnosti pedagoga, prav tako pa ni podprt s samim zaporskim sistemom.

Dejstvo je, da je v vsaki totalni instituciji del identitete varovancev že avtomatično določen. Tako je človek v zaporu kršilec zakonov. Ta pripisana identiteta pa je dolgotrajna, včasih traja precej dlje, kot sama zaporna kazen. Zaporniški sistem praviloma utrjuje t. i. kriminalno ali zaporniško identiteto. Obsojenec se med prestajanjem kazni večinoma resocializira v zaporniško kulturo, gre za proces prizonizacije, katerega bistvo je prilagajanje zaporu (Južnič, 1993).

Zapor odvisnikom vsekakor ne ponuja prave možnosti za spremembo življenjskega stila in trajnejšo abstinenco. Menim, da bi morala imeti vsaka oseba, katere kazniva dejanja so povezana z odvisnostjo in je kaznovana s kaznijo zavora do dveh let, možnost, da izbere, ali bo kazen prestajala v zaporu ali v kakšnem od centrov za zdravljenje odvisnosti. Po razgovorih z obsojenci, ki imajo težave z odvisnostjo, bi se jih za zdravljenje namesto kazni zavora odločila slaba polovica, ker je po njihovih mnenjih „*zdravljenje daljše kot zapor in veliko bolj naporno*“.

Seveda je vsako prisilno zdravljenje odvisnosti neuspešno, vendar je praktično pri vsaki osebni odločitvi za zdravljenje odvisnosti v ozadju sprva zunanja motivacija. Za uspeh je pomembno, da med zdravljenjem prevlada notranja motivacija. Zapor še vedno ostaja druga možnost.

Tako bi bila morda kakšna življenjska zgodba malo drugačna od Matejeve, ki svojo izkušnjo prvega prestajanja zaporne kazni pri 18 letih strne z besedami: „Zapor me je spremenil iz navadnega neumnega najstnika, iz osebe, ki ni imela kaj delati in je ‚iz dosade‘ šla delat kazniva dejanja, v kriminalca. Dobesedno v kriminalca, ki mu ni bilo mar do nobenega, ne do mame, ne do none, ne do brata. Nisem imel spoštovanja do nobenega, razen do samega sebe, še samega sebe nisem spoštoval. Drogiral sem se in vedno bolj bredel.“

LITERATURA

- Goffman, E. (1990). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, cop. 1963. London: Penguin Books.
- Goffman, E. (1991). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, cop. 1961. London: Penguin Books.
- Južnič, S. (1993). Identiteta. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Petzold, H. G. (2001). Transversale Identität und Identitätsarbeit. Die Integrative Identitätstheorie als Grundlage für eine entwicklungspsychologisch und sozialisationstheoretisch begründete Persönlichkeitstheorie und Psychotherapie – Perspektiven „klinischer Sozialpsychologie“. V H. G. Petzold (ur.), *Polyloge: Materialien aus der Europäischen Akademie für psychosoziale Gesundheit. Eine Internetzeitschrift für „Integrative Therapie“* (str. 1–57). Düsseldorf/Hückerwagen: FPI-Publikationen, Verlag Petzold + Sieper. Pridobljeno 1. 6. 2006 s svetovnega spleta: <http://www.fpi-publikation.de/polyloge/alle-ausgaben/10-2001-2001p-petzold-h-g-transversale-identitaet-und-identitaetsarbeit.html>.
- Petzold, H. G., in Wijnen, P. H. (2003). Moderne Identitätstheorien und ihre Bedeutung für die Supervision. V H. G. Petzold (ur.), *Supervision: Theorie – Praxis – Forschung. Eine interdisziplinäre Internet-Zeitschrift* (str. 1–36). Düsseldorf/Hückerwagen: FPI-Publikationen, Verlag Petzold + Sieper. Pridobljeno 1. 6. 2006 s svetovnega spleta: <http://www.fpi-publikation.de/supervision/alle-ausgaben/15-2003-wijnen-h-van-petzold-h-g-moderne-identitaets-theorien-und-ihre-bedeutung.html>.
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij*. Uradni list RS, št. 110/2006, 76/2008, 40/2009.